

WŁADYSŁAW NOWICKI
Polska Akademia Nauk
Warszawa

PRACE NAD OKREŚLENIEM POJĘĆ EKONOMICZNO-ROLNICZYCH

(Omówienie wyników Konferencji Międzynarodowej organizowanej przez Komitet Ekonomiki Rolnictwa Wydziału PAN w grudniu 1963 r.)

I

Od początku powstania ekonomii pojęcia stanowiące istotę tej dyscypliny przechodziły różne koleje: jedne z nich utrwały się od razu i przetrwały do dzisiaj, inne utrzymały się przewyciężając różne stanowiska przeciwstawne. Istnieją natomiast nadal pojęcia, co do istoty których nie ma jednomyślności, przy tym ta różnorodność nie polega tylko na odmienności terminologicznej, lecz wynika z odmiennej interpretacji merytorycznej.

Ekonomia marksistowska wytyczając główny kierunek dyscyplin ekonomicznych usunęła wiele przeciwstawnych stanowisk, jednak nie poszła tak daleko, by przesądzić z góry wszystkie szczegóły mogące wchodzić w zakres tematyki ekonomicznej. To oznaczałoby zahamowanie myśli ekonomicznej i byłoby sprzeczne z postawą naukową.

Powyższe stwierdzenia dotyczą pojęć ogólnych stanowiących istotę ekonomii politycznej, jak i pojęć odnoszących się do ekonomiki rolnictwa. Można nawet z całą pewnością stwierdzić, że ta różnorodność pojęć w ekonomice rolnictwa istnieje w dużo większym stopniu niż w ekonomii politycznej, a to ze względu na specyfikę rolnictwa polskiego z jego trójsektorową gospodarką.

Dążąc do weryfikacji i konkretyzacji pojęć ekonomiczno-rolniczych najbardziej skutecznie można to osiągnąć w drodze swobodnej wymiany myśli.

Taka była intencja Komitetu Ekonomiki Rolnictwa Wydziału V PAN, gdy po wielokrotnych próbach uporządkowania terminologii i pojęć ekonomiczno-rolniczych przez kilku pracowników naukowych, postanowiono zorganizować zebranie dyskusyjne z udziałem szerokiego grona osób zainteresowanych tym zagadnieniem. Uznano za wskazane zaprosić na tą naradę również przedstawicieli nauki zagranicznej.

Początkowym zamiarem Komitetu Ekonomiki Rolnictwa nie było, by ta narada robocza z udziałem naukowców zagranicznych stanowiła przedmiot koordynacji międzynarodowej. Jednakże stało się inaczej, gdyż na konferencji międzynarodowej przedstawicieli ekonomiczno-rolniczych placówek badawczych Krajów Demokracji Ludowej w Budapeszcie w czerwcu roku 1962 uchwalono, że określenie pojęć ekonomiczno-rolniczych ma być objęte koordynacją. Na stronę polską nałożono obowiązek dokonania tych prac.

W ten sposób konferencja odbyta w grudniu 1962 w Warszawie stała się konferencją międzynarodową koordynującą dany temat.

II

Dla przedstawienia wyników tej konferencji należy sięgnąć nieco wstecz do pierwszych początków jej przygotowania.

Prace początkowo miały cel węższy — mianowicie uporządkowanie niejednolitej terminologii w określaniu poszczególnych pojęć. Rychło jednak przekonano się, że rozbieżność stanowisk dotyczy nie tylko nazewnictwa, lecz także różnic merytorycznych. Przewidziano się więc całkowicie na to szersze zadanie, traktując ujednoczenie terminologii jako zadanie robocze.

Stojąc wobec konieczności wyszukania tych pojęć, które są różnoznaczne, należało przyjąć jakieś zasady ich wyboru. Uznawano bowiem, że niemożliwe jest zajmowanie się każdym pojęciem, które coś może znaczyć w ekonomice rolnictwa. W tym celu sporządzono zestawienie ważniejszych i najczęściej używanych pojęć z różnych działów tej dyscypliny. Zbiór taki obejmował około 600 pozycji. Droga eliminacji pojęć najprostszych udało się zestawić kilkadziesiąt pojęć podstawowych, których rozwinięcie — lub inaczej mówiąc bliższa specyfikacja — daje około 250 pojęć pochodnych.

W tym zbiorze pojęć podstawowych i pochodnych przyjęto zasadę, że dokładniejsze określenie każdego pojęcia uzyskuje się w kontekście pewnej logicznie zamkniętej całości prezentowanych pojęć podstawowych. Inaczej mówiąc, dążono do tego, by nie pomijać określeń, pojęć nawet bardziej jednoznacznych bądź niespornych, jeżeli stanowią one ogniwo ułatwiające wyjaśnienie innych pojęć dopełniających się przez swą alternatywność, komplementarność, substytucyjność itp.

Tak rozplanowany zbiór pojęć był opracowany przez sześć zespołów autorskich. Wyodrębniono sześć takich kluczowych grup zagadnień:

- Prace w rolnictwie
- Podstawowe pojęcie związane z produkcją i oceną wyników produkcyjnych
- Usystematyzowanie nazw i pojęć związanych z rolnictwem
- Podstawowe pojęcia z zakresu organizacji gospodarstw rolniczych,
- Przestrzenno-czasowe zagadnienia rolnictwa,
- Wybrane pojęcia z zakresu rynku rolniczego.

III

Niżej zostanie omówiony sposób ujęcia w referatach tych zagadnień przez autorów i odgłosy jakie to wywołało w dyskusji.

Praca w rolnictwie (mgr M. Kosieradzki i mgr Z. Adamowski)

W dziale I zatytułowanym „Definicje ogólne, kryteria podziału i rodzaje pracy” autorzy nawiązują do określeń przyjętych w ekonomii politycznej, aczkolwiek i tu niektóre określenia mogą być sporne. W zasadzie więc te definicje mają charakter ogólny, nie wnoszą nic nowego w problematykę rolniczą, stanowią natomiast rodzaj wprowadzania w zagadnienie.

Następny dział zatytułowany „Układ czynności w rolnictwie” obejmuje pojęcia ściśle nawiązujące do pracy w rolnictwie”. Pewną interesującą nowość stanowi wyodrębnienie działu zatytułowanego „Robota” jako zespół czynności względnie ruchów roboczych. Odróżnienie pojęć „praca” i „robota” ma swoją wymowę w znaczeniu ogólnym, ale w rolnictwie ma to szczególne znaczenie.

Pojęcia określające normowanie pracy mają charakter ogólniejszy, z tym że w przemyśle są one w powszechnym użyciu, w rolnictwie natomiast są dopiero wprowadzane. Związane z tym pojęcie „czasów pracy” precyzują różne fazy procesu produkcyjnego i tu bogactwo wyodrębnionych pojęć znajduje swe pełne uzasadnienie, szczególnie w sposobie wykonywania prac polowych.

Stosunkowo obszernie i szczegółowo potraktowany jest dział o wydajności pracy, podając szereg pojęć przedstawiających różne aspekty tego zagadnienia. O ile pojęcia określające wydajność pracy mają charakter ogólny, to pojęcia pracochłonności, określone jak stosunek czasu pracy do różnych jednostek naturalnych produkcji, nawiązują do specyfiki produkcji.

Autorzy podają też określenie pojęć „normatyw pracochłonności” dla całego cyklu produkcyjnego.

Pojęcie „siła robocza” jako suma zdolności fizycznych i duchowych człowieka ma swoje dopełnienie w pojęciu „potencjał pracy” jako ilość pracy „jaką dysponuje podmiot gospodarujący w skali mikro- lub makro w określonej jednostce czasu”.

W dziale określającym pojęcia mierników związanych z technizacją i mechanizacją pracy i procesu produkcji autorzy podali określenia technizacji, mechanizacji, motoryzacji, traktoryzacji, elektryfikacji.

Wyodrębniona systematyka mechanizacji z podziałem na mechanizację ręczną, konną, motorową i automatyzację była nowością i wzbudziła w dyskusji szereg sprzeciwów, aczkolwiek były głosy i za logicznością tego podziału.

Wskaźniki mechanizacji rolnictwa częściowo nawiązują do ogólnie przyjętych w przemyśle, częściowo dostosowane są do specyfiki rolnictwa.

W grupie zagadnień dotyczących pracy podane są określenia szerokiego wachlarza pojęć dając obraz pewnej zwartej całości.

Podstawowe pojęcia związane z produkcją i oceną wyników produkcyjnych (dr T. Rychlik i mgr E. Jeleński)

Autorzy ujęli ten dział w 9 grup łączących poszczególne pojęcia. Niektóre określenia pojęć wywołały żywą polemikę.

W grupie „Produkcja”, omawiającej produkcję globalną, końcową i czystą, dyskusja poszła w kierunku komentowania lub uzupełnienia podanych określeń, względnie zeszała na tory terminologiczne. W grupie produkcji towarowej wystąpiły w dyskusji różnice merytoryczne, uzasadnione koniecznością uwzględnienia w tych pojęciach specyfiki towarowości gospodarki państwowej i chłopskiej dla celów porównywalności.

W grupie „Obrót” autorzy uwzględnili pojęcia charakteryzujące obrót wewnętrzny i zewnętrzny, co w łącznym ujęciu może być miarą wielkości produkcji gospodarstwa.

Nakłady produkcyjne jako suma włożonej pracy żywej i uprzedmiotowionej rozpatrywane są jako pojęcia odrębne od pojęcia kosztów. Podana jest systematyka nakładów.

Niektóre pojęcia w grupie „Dochody” w sformułowaniu podanym przez autorów wywołały w dyskusji odmienne interpretacje i wnioski kontrowersyjne. Zaznaczyły się tu różnice merytoryczne jak i terminologiczne.

Szeroko została ujęta przez autorów systematyka kosztów. Uwzględniono koszty produkcji z dalszym podziałem na koszty gospodarcze, koszty produkcji globalnej i koszty własne oraz koszty majątkowe, ponadto społeczny koszt produkcji. Następnie koszty pośrednie i bezpośrednie; koszty całościowe i jednostkowe; koszty stałe i zmienne. W problematyce kosztów w dyskusji podkreślono konieczność wprowadzenia szeregu dalszych pojęć, jak koszt przeciętny i końcowy; koszt alternatywy i komparatywny; koszt specjalny i ograniczony.

W dalszym ciągu swego referatu autorzy przedstawili metody obliczania jednostkowych kosztów produkcji, co w kontekście całości działu kosztów stanowi jakby uzasadnienie samego pojęcia kosztów jednostkowych.

Omówienie kalkulacji pełnych, niepełnych, uproszczonych ma podobny charakter do tego, co powiedziano np. już o metodzie obliczania kosztów jednostkowych: jest to dopełnienie określeń i pojęć omówionych w innych działach tej grupy.

Jako syntetyczne wskaźniki oceny procesu produkcyjnego podano następujące grupy pojęć: intensywność i intensyfikacja — kryteria oceny i właściwe mierniki, odpowiednio również ekstensyfikacja; produktywność ziemi, pracy i środków produkcji, rentowność i mierniki rentowności.

W ten sposób w dziewięciu działach omówionych wyżej, autorzy przedstawili w sposób treściwy i wyczerpujący całą problematykę produkcji mikroekonomiki rolnictwa. Określenia te przez analogię mają też zastosowanie w ujęciu makroekonomicznym.

Próba usystematyzowania nazw i pojęć związanych z rolnictwem (doc. dr K. Miękus i jako koreferent doc. dr M. Urban)

Referat i koreferent tego działu nie byli jednomyślni w określeniu prezentowanych w referacie pojęć, czemu koreferent dał wyraz w dyskusji. Autor (doc. Miękus) wyodrębnił następujące sfery działalności w rolnictwie.

1. Sfera wytwórcza — z podziałem na dziedzinę wytwarzania rolniczego i nierolniczego, dziedzinę wymiany i obrotu (rozumiano jako niezbędną usługę na rzecz procesu produkcji) oraz dziedzinę konsumpcji (rozumianą jako doprowadzenie dóbr wytworzonych do stanu gotowego do konsumpcji).

W dyskusji zarzucono temu podziałowi, że wymiana i obrót, a tym bardziej konsumpcja, nie mogą być zaliczone do sfery produkcji.

2. Do sfery nieprodukcyjnej w rolnictwie autor zaliczył zarząd i kierownictwo, doradztwo, działalność społeczną i oświatową. Głosy w dyskusji domagały się włączenia zarządu i kierownictwa do sfery produkcyjnej.

Podział rolnictwa według kryteriów organizacyjnych, ekonomicznych i społecznych obejmuje działy: 1) gospodarstwo rolne, 2) gospodarstwo domowe, 3) działalność uboczna i usługowa wiejskiej ludności rolniczej. W obrębie działu rolniczego autor wyróżnia: a) gospodarstwo wiejskie prywatne, dając specyfikację

ekonomiczno-społeczną różnych rodzajów gospodarstw chłopskich, b) przedsiębiorstwa rolnicze, dzieląc tę grupę na państwowe gospodarstwa rolne, spółdzielnie produkcyjne, przedsiębiorstwa rolne usługowe, przedsiębiorstwa z dziedziny obrotu.

Systematykę pojęć dokonaną przez autora cechuje ujęcie wynikające z głównej myśli przewodniej, wyrażonej w replice, że współczesne rolnictwo polskie znajduje się w fazie, gdzie nie można jeszcze oddzielić elementów gospodarki rodzinnej; zaliczanie zaś obrotu i konsumpcji do sfery produkcyjnej zgodne jest z wypowiedziami klasyków marksizmu.

Podstawowe pojęcia z zakresu organizacji gospodarstw rolniczych (dr Z. Wojtaszek — koreferat doc. dr M. Urban).

Autor wyodrębnił następujące grupy pojęć: „Gospodarstwo rolnicze” — rodzaje: samodzielne, niesamodzielne, wyspecjalizowane, uproszczone, typowe, przodujące, model gospodarstwa idealny, model empiryczny. Pojęcia te — które w dzisiejszym stanie mikroekonomiki rolnictwa zdawałoby się są jednoznaczne — wywołały ożywioną dyskusję na skutek różnorodnej ich interpretacji zarówno pod względem merytorycznym, jak i samej terminologii.

Analogicznie rzecz się ma w grupie pojęć „Elementy organizacyjne gospodarstwa”, gdzie wyodrębniono pojęcia: dział, gałąź, grupa, działalność, dział główny, dział uboczny (pomocniczy).

W następnym dziale autor określa pojęcia systemów produkcji rolniczej, w szczególności system polowy, użytkowania ziemi, strukturę gałęzi produkcji roślinnej, system produkcji zwierzęcej, strukturę obsady inwentarza, strukturę stada oraz system produkcji przemysłu rolno-spożywczego.

Na zakończenie podane są syntetyczne pojęcia określające organizację gospodarstwa, w szczególności system gospodarczy, kierunek produkcyjny, typ gospodarczy, typ produkcyjny gospodarstwa.

Przedstawiona grupa pojęć wzbudziła duże zainteresowanie i wywołała ożywioną dyskusję.

Pojęcia z zakresu przestrzenno-czasowej problematyki ekonomiczno-rolniczej (prof. dr F. Dziedzic i mgr P. Dąbrowski)

W części opracowanej przez prof. Dziedzica podane są ogólne definicje rejonu i regionu. Wyodrębnia się rejon prosty, jako charakteryzujący określony obszar pod względem jednej cechy, i rejon kompleksowy (złożony), wydzielony według kryteriów syntezujących kilka cech.

Określa się pojęcie typu produkcyjnego sfery wydzielonej na podstawie występujących w niej dominujących kierunków produkcyjnych gospodarstw.

Podana jest definicja struktury przestrzennej (funkcjonalnej) rozmieszczenia poszczególnych elementów produkcji, która pokazuje w kompleksowym powiązaniu i dynamice układ terenowy czynników i wyników produkcji.

Ponadto określenia pojęć region agroekologiczny, stopień dogodności czynników klimatycznych i glebowych dla produkcji rolniczej.

Mgr Dąbrowski w opracowanym przez siebie referacie rozwija zagadnienie systematyki rejonów, omawiając następujące pojęcia: mikroregion agroekologiczny, rejon rolniczy prosty i złożony, okolica produkcyjno-rolnicza, okręg rolniczy. Poza tym określa pojęcia rozmieszczenia i specjalizacji produkcji w mikro- i makroskali jako analizę stanu istniejącego oraz jako prognozowanie w perspektywie.

Tematyka rejonizacyjna nie wywołała szerszego oddźwięku w dyskusji.

Wybrane pojęcia z zakresu rynku rolniczego (doc. dr J. Dietl)

Autor skoncentrował swą uwagę na pojęciu rynku produktów rolnych, charakteryzującym ogół stosunków wymiennych oraz na pojęciu obrotu produktami rolnymi, co oznacza przesuwanie masy towarów od producenta do końcowej fazy konsumpcji. Pojęcie obrotu jest odmienne od pojęcia handlu.

Odpowiednio do funkcji rynku i obrotu określono pojęcia kosztów rynku i kosztów obrotu, a także pojęcie marży jako różnicy między ceną sprzedaży a ceną zakupu.

Efektywność rynku rolniczego przejawia się w jego zdolności do zapewnienia równowagi między popytem a podażą produktów rolnych w danym okresie czasu. Struktura rzeczowa rynku rolniczego określa wszystkie ogniwa wymiany w procesie

doprowadzenia artykułu od rolnika do konsumenta. Struktura przestrzenna rynku określa rozmieszczenie jednostek gospodarczych działających na rynku oraz przedmiotów wymiany na danym terytorium.

Referat doc. Dietla obejmuje tylko nieznaczną część problematyki rynkowej wytworów rolnictwa, co wynikało z konieczności zachowania odpowiedniej proporcji w stosunku do zagadnień produkcyjno-rolniczych, stanowiących główny temat obrad.

W konferencji brali udział reprezentanci wszystkich ośrodków naukowych w kraju, zajmujących się ekonomiką rolnictwa. Ponadto brali w niej udział zagraniczni goście, w szczególności z ZSRR **prof. dr G. G. Kotow**, Zastępca Dyrektora Wszechzwiązkowego Instytutu Rolniczego w Moskwie; z NRD **prof. dr O. Rosenkranz**, Dyrektor Instytutu Ekonomiki Produkcji i Pracy w Rolnictwie w Gundorfie; **dr R. Zierold** z Instytutu Ekonomiki Rolnictwa w Anklam, **prof. dr G. Jennermann**, Dyrektor Instytutu Ekonomiki Gospodarstw Rolnych Uniwersytetu w Rostoku; z Czechosłowackiej Republiki Ludowej **inż. F. Kubat** z IER w Pradze; z Węgierskiej Republiki Ludowej, **prof. dr A. Kiss**, z Uniwersytetu Rolniczego w Gödöllő; z Rumuńskiej Republiki Ludowej **inż. G. Dragomir**, Dyrektor Sekcji Ekonomiki Rolnictwa z Centralnego Instytutu Badań Rolniczych w Bukareszcie; z Bułgarskiej Republiki Ludowej **G. Damianow**, pracownik naukowy IER Bułgarskiej Akademii Nauk w Sofii. Goście zagraniczni na równi z uczestnikami polskimi brali żywy udział w dyskusji.

IV.

Założeniem konferencji było, że narada ma na celu tylko wymianę poglądów, zaś w wyniku konferencji nie mają być powzięte żadne uchwały wiążące. Natomiast po to, by wymiana poglądów mogła oddziaływać na kształtowanie pojęć w sposób konstruktywny i trwały, należy upowszechnić wyniki konferencji w formie publikacji. Taka publikacja przedstawi w sposób syntetyczny pojęcia, co do których panuje zgodność poglądów jak i skonfrontuje poglądy przeciwstawne.

Tematem obrad konferencji były, obok pojęć odzwierciedlających problematykę ekonomiczną wszystkich krajów socjalistycznych, również pojęcia właściwe tylko ekonomice polskiej — ze względu na specyfikę rolnictwa polskiego. Z tych względów projektowana publikacja będzie dwójakiego rodzaju. Polskie wydanie publikacji będzie obejmować całość tematyki omawianej na konferencji, w wydaniu zagranicznym będą natomiast pominięte te pojęcia, które dotyczą indywidualnej gospodarki chłopskiej, stosunków rynkowych — a zatem, które nie mają odpowiednika w innych krajach socjalistycznych.

Prace redakcyjne nad opracowaniem materiału są w toku, przy tym obok ścisłego zespołu redakcyjnego, składającego się z autorów referatów, zgłosiło swój akces do pomocy w pracach redakcyjnych różnych działów 18 pracowników naukowych. Stwarza to warunki do zakończenia prac redakcyjnych w ustalonym terminie, tj. do końca roku bieżącego.